

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

*Από όλη την πολιτική μόνο ένα
πράγμα καταλαβαίνω: την εξέγερση*

Γουσταύος Φλωμπέρ¹

ΟΙ ΠΡΩΤΕΣ ΣΚΕΨΕΙΣ για αυτό το βιβλίο ήρθαν από μια προσπάθεια νέας περιοδολόγησης της σύγχρονης Μέσης Ανατολής. Μια περιοδολόγηση περιέχει σειρά από παράγοντες και στοιχεία και κρύβει θεωρητικές προσεγγίσεις, αποσιωπήσεις και emphάσεις που αφορούν τόσο την εσωτερική πολιτική και κοινωνική κατάσταση όσο και τους διεθνείς συσχετισμούς.

Μια σειρά από μεγάλες αφηγήσεις για τη διεθνή πολιτική στη Μέση Ανατολή διαφορετικών αφετηριών (Yapp, 1991· Halliday, 2010) είτε δεν αναφέρονται καθόλου σε μεγάλες εξεγέρσεις, όπως η Μεγάλη Αραβική Εξέγερση του 1936 στην Παλαιστίνη, και δεν αναλύουν την αποφασιστική επιρροή τους στην αραβο-ισραηλινή σύγκρουση είτε προσπερνούν τους τρόπους με τους οποίους το ίδιο το επανα-

1. Gustave Flaubert, *Lettre à Louise Colet*, 6 ή 7 Αυγούστου 1846, *Correspondance*, vol. 1, Paris: Bibliothèque de la Pléiade, 1973, σ. 278.

στατικό γεγονός, όπως αυτό της Ισλαμικής Επανάστασης στο Ιράν και οι διαδικασίες γέννησής του, επηρέασαν τις περιφερειακές ισοροπίες. Παλαιότερες μελέτες που αφορούσαν τον «αραβικό ψυχρό πόλεμο» στις δεκαετίες του 1950 και του 1960 επικέντρωναν την προσοχή τους στις εσωτερικές ιδεολογικές απειλές και τα διλήμματα ασφαλείας που αντιμετώπιζαν τα κράτη εντός του περιφερειακού συστήματος (Kerr, 1965). Με την εξαίρεση του Dawisha, ο οποίος αναφέρεται στην επιρροή της Μεγάλης Αραβικής Εξέγερσης (Dawisha, 2003: 75-134), ακόμη και νεότερες μελέτες δεν αναδεικνύουν τις εξεγερσιακές διαδικασίες ως βασικούς παράγοντες αλλαγών στο περιφερειακό σύστημα. Η ανάλυση της εξωτερικής πολιτικής είναι κυρίως κρατοκεντρική παρά το γεγονός ότι αναγνωρίζεται η κρίση πολιτικής νομιμοποίησης των καθεστώτων της Μέσης Ανατολής, η επίδραση υπερεθνικών ιδεολογικών ρευμάτων, όπως ο παναραβισμός, ο νασερισμός και ο μπααθισμός και οι πολιτιστικοί/γλωσσικοί δεσμοί μεταξύ των αραβικών κοινωνιών (Noble, 1991). Σημαντικό μέρος της ανάλυσης αφορά επίσης τον ρόλο των Μεγάλων Δυνάμεων στην περίοδο του Ψυχρού Πολέμου και στη δυνατότητά τους να παρεμβαίνουν στις μεγάλες συγκρούσεις της περιοχής (Karsh, 1997· Hudson, 1996).

Αν και είναι αποδεκτή η επιρροή των παλαιστινιακών εξεγέρσεων (Brynen 1991) και της Ισλαμικής Επανάστασης στη νομιμοποίηση/απονομιμοποίηση του αραβικού κράτους και κυρίως στην κρίσιμη αντίφαση μεταξύ των αυξανόμενων απαιτήσεων των κοινωνιών και των περιορισμένων δυνατοτήτων των μεσανατολικών πολιτικών συστημάτων (Brynen, 1991: 600), η ίδια η διαδικασία της εξέγερσης και των πολλαπλών ενδεχομενικοτήτων που παράγει είναι

εκτός της μελέτης των διεθνών σχέσεων στην περιοχή. Αυτό που διαφεύγει είναι ότι μέσα από την εξεγερσιακή διαδικασία οι εμπλεκόμενοι εντός και εκτός της χώρας όπου εξελίσσεται η εξέγερση μπορούν να φανταστούν μια διαφορετική τάξη πραγμάτων στο ενδοκρατικό, στο περιφερειακό και στο διεθνές επίπεδο. Οι αλλαγές στους περιφερειακούς συσχετισμούς που προκλήθηκαν από επαναστάσεις/εξεγέρσεις στη Μέση Ανατολή συνδέονται άρρηκτα και αιτιακά με τις διαδικασίες κυοφορίας αυτών των επαναστατικών φαινομένων και αυτή η σύνδεση δεν έχει μελετηθεί επαρκώς μέχρι σήμερα.

Η μελέτη ξεκίνησε λοιπόν από μια περιοδολόγηση που δεν θα ορίζεται από τους περιφερειακούς πολέμους, όπως οι αραβο-ισραηλινοί, ή από τους περιφερειακούς σχηματισμούς, όπως ο «αραβικός ψυχρός πόλεμος», ή τέλος από τους ιδεολογικούς κύκλους, όπως ο παναραβισμός ή το πολιτικό Ισλάμ, αλλά από εξεγέρσεις και επαναστάσεις. Αυτή η περιοδολόγηση υποστηρίζει ότι η σύγχρονη Ιστορία της Μέσης Ανατολής μπορεί να χωριστεί σε τρεις κύκλους. Ο πρώτος ξεκινά με τη Μεγάλη Αραβική Εξέγερση του 1936 στην Παλαιστίνη, ο δεύτερος σημαδεύεται από την Ισλαμική Επανάσταση στο Ιράν το 1979 και ο τρίτος από τις αραβικές εξεγέρσεις του 2011. Σκοπός μου δεν είναι μια απλή ιστορική περιοδολόγηση αλλά η υποστήριξη του επιχειρήματος ότι στην περιοχή της Μέσης Ανατολής η αντανάκλαση των επαναστατικών καταστάσεων στις περιφερειακές εξελίξεις είναι το ίδιο σημαντική με την επίδραση του διεθνούς συστήματος, αν όχι και σημαντικότερη μερικές φορές.

Η Μεγάλη Αραβική Εξέγερση του 1936 εναντίον του σιωνιστικού προγράμματος και της Βρετανικής Εντολής

στην Παλαιστίνη είναι το γεγονός που θα φέρει το Παλαιστινιακό στο κέντρο των περιφερειακών εξελίξεων. Θα διαμορφώσει τα βασικά χαρακτηριστικά του παναραβικού κινήματος και του πολιτικού Ισλάμ. Θα αμφισβητήσει τις πολιτικές των προκρίτων και της γαιοκτημονικής ελίτ και θα συγκροτήσει πλατιές ριζοσπαστικές συμμαχίες στα αραβικά κράτη των μορφωμένων νέων των μεσοστρωμάτων των πόλεων και των αγροτών. Τέλος, θα ακυρώσει την τακτική της διαμεσολάβησης προς τις αποικιοκρατικές δυνάμεις που ακολουθούσαν οι μοναρχίες και οι πολιτικές ελίτ και θα αναδείξει την ένοπλη σύγκρουση ως τη μοναδική επιλογή, όχι μόνο των Παλαιστινίων αλλά και των αραβικών κρατών απέναντι στο σιωνιστικό πρόγραμμα. Οι ελίτ των αραβικών κρατών θα εγκλωβιστούν στη συγκρουσιακή διαδικασία που έθεσε σε κίνηση η Μεγάλη Αραβική Εξέγερση προκειμένου να διατηρήσουν την πολιτική νομιμοποίησή τους.

Κανένα γεγονός δεν επηρέασε τόσο τον αραβικό κόσμο στον Μεσοπόλεμο και στην πρώτη μεταπολεμική περίοδο όσο η Μεγάλη Αραβική Εξέγερση στην Παλαιστίνη το 1936-1939. Αποτέλεσε το κέντρο ενός μεγάλου παναραβικού ρεύματος που εισχώρησε στα νεότευκτα αραβικά κράτη, τρομοκράτησε τις πολιτικές και κοινωνικές ελίτ και εγκλώβισε τα κράτη αυτά στον μονόδρομο της αραβο-ισραηλινής σύγκρουσης. Η ανάδειξη των δικτύων, των ιδεολογικών και πολιτικών ωσμώσεων και των κοινωνικών ανακατατάξεων που προκάλεσε η Εξέγερση στην Αίγυπτο, στη Συρία και στο Ιράκ ήταν αναγκαία για να καταδειχθεί η σημασία της Εξέγερσης στην πολεμική σύγκρουση του 1948 και στη γέννηση της αραβο-ισραηλινής διαμάχης. Σε περιφερειακό επίπεδο έφερε μεγάλες αλλαγές στη συμπεριφορά των αραβικών κυβερνήσεων. Τερμάτισε την απομόνωση και την

πολιτική της μη ανάμειξης της Αιγύπτου στο παναραβικό κίνημα και τις εξελίξεις στον αραβικό κόσμο. Μετέτρεψε το Ιράκ σε ζωτικό κέντρο της παναραβικής εθνικιστικής δράσης. Έδωσε την ευκαιρία στον εμίρη Αμπντάλλα της Ιορδανίας να παίξει κεντρικό ρόλο στο Παλαιστινιακό Ζήτημα και να αποκτήσει σημαντικό περιφερειακό ρόλο. Τέλος, έκρινε σε μεγάλο βαθμό τον ανταγωνισμό μεταξύ του τοπικού συριακού εθνικισμού και του συριακού παναραβικού κινήματος υπέρ του δεύτερου (Khoury, 1985: 324).

Η Ισλαμική Επανάσταση στο Ιράν το 1979 δεν μπορεί και πάλι να ερμηνευτεί με όρους Ψυχρού Πολέμου. Ο σάχης του Ιράν ήταν στενός σύμμαχος των ΗΠΑ αλλά και ο Αγιατολλάχ Χομείνι σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να χαρακτηριστεί φιλοσοβιετικός. Η Ουάσινγκτον επιθυμούσε τη μερική δημοκρατική νομιμοποίηση του καθεστώτος του σάχη και κάποιο άνοιγμα στα θέματα σεβασμού των βασικών ελευθεριών, αλλά δεν προέβλεπε, ούτε βέβαια επιθυμούσε, την πτώση του και τη διάλυση του καθεστώτος. Άλλωστε, στον πόλεμο Ιράν - Ιράκ που ξέσπασε έναν χρόνο μετά την επανάσταση, το ιρακινό καθεστώς του Σαντάμ Χουσέιν ελάμβανε βοήθεια και από τη Σοβιετική Ένωση, της οποίας ήταν σύμμαχος, αλλά και από τις ΗΠΑ και άλλες δυτικές δυνάμεις.

Η Ιρανική Επανάσταση θα πρέπει να ερμηνευτεί σε δύο πλαίσια. Το πρώτο πλαίσιο αποτελούν οι μεγάλες εσωτερικές ανακατατάξεις στην ιρανική κοινωνία, με τη ραγδαία αστικοποίηση, την εξάρτηση του Ιράν από την παγκόσμια οικονομία —και κυρίως από τις ΗΠΑ— και τη συνακόλουθη καταστροφή σημαντικών κοινωνικών στρωμάτων, τη σύγκρουση του σάχη με το σιιτικό ιερατείο, την αλαζονική άρνηση του σάχη να στηριχθεί σε κοινωνικές συμ-

μαχίες και, τέλος, την έλλειψη δικλείδων πολιτικής αποσυμπίεσης της κοινωνίας. Στο ίδιο πλαίσιο, η σιιτική ιδεολογική άνθηση και η σύνδεση του σιιτικού δόγματος με τα εθνικοαπελευθερωτικά κινήματα από διανοητές όπως ο Αλί Σαριατί μετέτρεψε τον σιιτισμό από ένα δόγμα παθητικής αποδοχής της εξουσίας σε κίνημα αντίστασης.

Το δεύτερο πλαίσιο είναι αυτό της συνολικής ανόδου του πολιτικού Ισλάμ από τα μέσα της δεκαετίας του 1970 και, στην περίπτωση του Ιράν, η συνάρθρωσή του με τον αντιιμπεριαλιστικό και εθνικο-απελευθερωτικό λόγο. Ο παγκόσμιος αγώνας μεταξύ καταπιεστών, δηλαδή της Δύσης, και των καταπιεζόμενων σε όλον τον κόσμο αποτέλεσε το βασικό ιδεολογικό και πολιτικό όχημα της Ισλαμικής Επανάστασης. Η αποτυχία των παναραβικών καθεστώτων να φέρουν τη νίκη εναντίον του Ισραήλ και τα σημάδια διαφθοράς και δυσλειτουργίας των κρατών αυτών και των οικονομιών τους μετά το 1970 συνέτειναν στην ανάπτυξη του πολιτικού Ισλάμ σε ολόκληρη την περιοχή.

Η Ισλαμική Επανάσταση στέρησε τις ΗΠΑ από έναν από τους πιο σημαντικούς συμμάχους τους στη Μέση Ανατολή αλλά, το κυριότερο, αποτέλεσε παράδειγμα, το μοναδικό στην περιοχή, επιτυχημένης λαϊκής εξέγερσης που κατέλαμβανε την εξουσία και συγκροτούσε μια εναλλακτική μορφή κρατικής οργάνωσης. Ας μην ξεχνάμε ότι μέχρι τότε οι «επαναστάσεις» στη Μέση Ανατολή δεν ήταν παρά τυπικά πράξικοπήματα, με ελάχιστη συμμετοχή των μαζών. Το επαναστατικό «κύμα» που δημιούργησε η Ισλαμική Επανάσταση δεν επηρέασε μόνο τη συγκρότηση σιιτικών οργανώσεων, όπως η Χεζμπολλάχ στον Λίβανο, αλλά επέδρασε και στο σουνιτικό Ισλάμ, στην Αλγερία, στην Αίγυπτο, στη Συρία και αλλού. Η αντίδραση της Σαου-

δικής Αραβίας σήμανε την έναρξη ενός γεωπολιτικού και ιδεολογικού ανταγωνισμού με την Τεχεράνη.

Ο τρίτος κύκλος ανοίγει με τις εξεγέρσεις του 2011 στην Τунησία και στην Αίγυπτο και τους εμφυλίους στη Συρία, στη Λιβύη και στην Υεμένη. Ο κύκλος αυτός αποτελεί τη σοβαρότερη κρίση του είδους κράτους που οικοδομήθηκε μεταπολεμικά στη Μέση Ανατολή. Πρόκειται για κοινωνικές και πολιτικές εκρήξεις που έρχονται πολύ αργότερα από το κύμα μετάβασης που είχαμε δει στην Ανατολική Ευρώπη στη δεκαετία του 1990 και τα κοινωνικά κινήματα στη Λατινική Αμερική στα τέλη της ίδιας δεκαετίας. Γι' αυτό είναι δύσκολο να τις εντάξουμε στα αποτελέσματα της κατάρρευσης του διπολισμού ή στη ραγδαία ενσωμάτωση των κρατών αυτών στην καπιταλιστική παγκοσμιοποίηση.

Η τροπή που πήραν οι εξεγέρσεις σε χώρες όπως η Συρία, η Λιβύη και η Υεμένη διέλυσαν το μείγμα νεωτερικών μηχανισμών και προνεωτερικών δικτύων αφοσίωσης που συνθέταν τα κράτη αυτά. Η εξωτερική μάλιστα ανάμειξη περιφερειακών παικτών στην περίπτωση της Υεμένης και κυρίως της Συρίας μετέτρεψε εμφύλιες διαμάχες σε περιφερειακή σύγκρουση. Σε αυτήν τη σύγκρουση αναδείχθηκαν πρώτη φορά σε περιφερειακές «δυνάμεις» τρεις μη κρατικοί δρώντες: το «Ισλαμικό Χαλιφάτο», η Χεζμπολλάχ και, βεβαίως, το κουρδικό κίνημα. Το τελευταίο τείνει σε αυτόν τον τρίτο κύκλο να πάρει τη θέση του παλαιστινιακού κινήματος ως βασικού αιτήματος αυτοδιάθεσης στην περιοχή.

Η βασική υπόθεση εργασίας του βιβλίου είναι ότι σημαντικές εξεγέρσεις/επαναστάσεις έπαιξαν κεντρικό ρόλο στη διαμόρφωση των δύο σημαντικότερων διεθνών συγκρούσεων στην περιοχή: της αραβο-ισραηλινής διαμάχης από τη

δεκαετία του 1940 ως τη δεκαετία του 2000 και του ανταγωνισμού μεταξύ του Ιράν και των συμμάχων του από τη μια πλευρά και του Ισραήλ, των μοναρχιών του Κόλπου και των ΗΠΑ από την άλλη. Η πρώτη διαμάχη συνδέεται με τη λιγότερο γνωστή Μεγάλη Αραβική Εξέγερση στην υπό Βρετανική Εντολή Παλαιστίνη, την περίοδο 1936-1939 και η δεύτερη με την Ισλαμική Επανάσταση του 1979.

Χωρίς να παραβλέπουμε τη σημασία του ρόλου του διεθνούς συσχετισμού δυνάμεων στη Μέση Ανατολή και των διεθνών οικονομικών και γεωπολιτικών συμφερόντων, η μελέτη των εξεγέρσεων/επαναστάσεων αυτών και του χαρακτήρα τους αναδεικνύει τον κρίσιμο ρόλο των επαναστατικών διαδικασιών στην περιφερειακή ισορροπία. Πρόκειται για μια αγροτική εξέγερση η πρώτη και για μια επανάσταση των αστικών κέντρων η δεύτερη, που έχουν ως κύρια κοινά χαρακτηριστικά την αποδιάρθρωση των παραδοσιακών οικονομικών και κοινωνικών σχέσεων και οδηγούν σε σκληρές ταξικές συγκρούσεις, στον αντι-αποικιακό, αντι-δυτικό αγώνα και στην κρίσιμη σύνδεση του πολιτικού Ισλάμ με τον εθνικισμό. Με αυτή την έννοια σκοπός του βιβλίου δεν είναι η ιστορική αφήγηση των δύο αυτών γεγονότων αλλά η ανάλυση των λόγων που οδήγησαν σε αυτά και των συνθηκών που τα διαμόρφωσαν, έτσι ώστε να ερμηνευτεί η αποφασιστική επίδρασή τους στους περιφερειακούς συσχετισμούς.

Διεθνείς σχέσεις και επανάσταση

Οι επαναστάσεις και η αποφυγή τους, όπως σωστά επισημαίνει ο Lawson, είτε με αυταρχικό εκσυγχρονισμό, είτε με μεταρρυθμίσεις, είτε με βίαιη αντεπανάσταση, «δεν είναι περιστασιακά σημεία στίξης αλλά η ίδια η γραμματική

της σύγχρονης παγκόσμιας ιστορίας» (Lawson, 2019). Όταν μιλάμε για επανάσταση, εννοούμε τη μαζική κινητοποίηση που επιχειρεί τη ραγδαία και βίαιη ανατροπή του υπάρχοντος καθεστώτος και της οικονομικής, κοινωνικής και συμβολικής ιεραρχίας. Η Skocpol αναδεικνύει το ταξικό στοιχείο ορίζοντας την επανάσταση ως ραγδαίο μετασχηματισμό του κράτους, των ταξικών δομών και της κυρίαρχης ιδεολογίας μιας χώρας που επιτυγχάνεται τουλάχιστον εν μέρει με ταξικές εξεγέρσεις από τα κάτω (1982: 265). Η αναφορά μας στο επαναστατικό φαινόμενο δεν περιλαμβάνει τα πραξικοπήματα που είχαν λαϊκή υποστήριξη και οδήγησαν σε βαθιές κοινωνικές αλλαγές, όπως του Νάσερ στην Αίγυπτο, γιατί στερούνται το χαρακτηριστικό της μαζικής κινητοποίησης.

Σύμφωνα με τον Tilly, μια επαναστατική κατάσταση προκύπτει όταν δύο συνασπισμοί, συνήθως αυτός που κατέχει την κρατική εξουσία και αυτός που τη διεκδικεί, αναπτύσσουν ασυμβίβαστες μεταξύ τους διεκδικήσεις και ο καθένας από αυτούς συσπειρώνει ένα μεγάλο τμήμα του πληθυσμού. Απαραίτητη συνθήκη είναι επίσης η αδυναμία ή η απροθυμία των ηγετικών ελίτ να καταστείλουν την εξέγερση για σχετικά μεγάλο χρονικό διάστημα (Tilly, 1998: 38-39). Οι επαναστατικές καταστάσεις δεν έχουν τις ίδιες συνέπειες. Ορισμένες, όπως η Παρισινή Κομμούνα, έχουν διάρκεια λίγων μηνών και άλλες, όπως η Γαλλική ή η Οκτωβριανή, έχουν μόνιμα αποτελέσματα στο κράτος και την κοινωνία. Ο Asef Bayat (2021b: 39) επισημαίνει ότι μια κοινωνική αναταραχή μετατρέπεται σε επανάσταση όταν διαφορετικές κοινωνικές ομάδες, εργάτες, αγρότες, νέοι, γυναίκες, εθνικές και θρησκευτικές μειονότητες μετατρέπονται σε ισότιμα μέρη ενός συνόλου που αποκαλούμε «λαό». Οι ομά-

δες αυτές παύουν να διεκδικούν τα δικά τους επιμέρους αιτήματα υπέρ γενικότερων αιτημάτων για ελευθερία, δικαιοσύνη, αξιοπρέπεια και ισότητα. Ο Enzo Traverso υποστηρίζει ότι

οι επαναστάσεις δίνουν στα νοήματα μια χειροπιαστή διάσταση και η μετάφρασή τους στην πραγματικότητα τα μετατρέπει σε σύμβολα και δημιουργεί πολιτικά παραδείγματα, τα οποία μετατρέπονται τελικά σε περιοχές της μνήμης.

Οι επαναστάσεις είναι επιτελεστικά νοήματα που διαθέτουν ισχυρό πνευματικό ενθουσιασμό και δυναμισμό (Traverso, 2021: 216-217).

Οι κοινωνίες που γεννιούνται από την επανάσταση είναι μυθομανείς, είναι δηλαδή φυλακισμένες στους μύθους αλλά και δημιουργούν μύθους. Οι επαναστάσεις αποτολμούν να κάνουν πράξη τους μύθους τους «εδώ και τώρα» και λειτουργούν ως θαυματοποιός που υπερβαίνει την πραγματικότητα με την ικανότητά του να επινοεί νέες μορφές της πραγματικότητας. Η πραγματικότητα δεν έχει πια αυτονομία, αλλά υποτάσσεται στην υποκειμενικότητα (Khosrokhavar, 1997: 189). Ο Μπένγιαμιν θα ορίσει την επανάσταση ως ένα «άλμα τίγρεως μέσα στο παρελθόν». Η νέα τάξη που δημιουργεί η επανάσταση έχει στοιχεία ενός παρελθόντος, μεταμορφωμένου όμως μέσα από το εκθαμβωτικό φως του μύθου, στην περίπτωση μάλιστα της Ισλαμικής Επανάστασης ενός μεσσιανικού μύθου (Löwy, 2022: 46).

Η πέμπτη γενιά των επιστημόνων που ερευνούν την επανάσταση αντιμετωπίζει το φαινόμενο αυτό ως διαδικασία, δηλαδή ως μια ακολουθία γεγονότων που αποκτούν σημασία όταν συνδέονται μεταξύ τους χρονικά (Allinson, 2019:

143). Σε αυτό το πλαίσιο ανάλυσης ο Bayat διακρίνει δύο μορφές: την «επανάσταση ως κίνημα» και την «επανάσταση ως αλλαγή». Η «επανάσταση ως κίνημα» είναι εκείνη η δύναμη που μαζί με άλλους μη καθορισμένους παράγοντες, εσωτερικούς και διεθνείς, μπορεί να οδηγήσει σε επαναστατική κατάσταση. Η «επανάσταση ως κίνημα» δεν είναι βέβαιο ότι θα οδηγήσει σε ριζικές αλλαγές στο κράτος και την κοινωνία. Η «επανάσταση ως αλλαγή» αφορά όλες εκείνες τις αλλαγές και τους μετασχηματισμούς στο κράτος και την κοινωνία που συντελούνται ως αποτέλεσμα της πίεσης που ασκεί η «επανάσταση ως κίνημα» (Bayat, 2021a: 395). Στις δύο περιπτώσεις που εξετάζει το βιβλίο, η Μεγάλη Αραβική Εξέγερση έχει τα χαρακτηριστικά της «επανάστασης ως κινήματος» ενώ η Ισλαμική Επανάσταση φέρνει εκείνους τους μετασχηματισμούς που χαρακτηρίζουν την «επανάσταση ως αλλαγή».

Ένα άλλο βασικό χαρακτηριστικό των επαναστάσεων είναι τα επαναστατικά κύματα, που είναι δυνατόν να παίρνουν διάφορες μορφές. Συχνά, τα επαναστατικά κράτη παρέχουν πόρους ή υποστηρίζουν κινητοποιήσεις σε άλλα κράτη, όπως έδειξε ο Katz (1999). Άλλοτε κινήματα ή οργανώσεις εμπνέονται από το παράδειγμα μιας άλλης κοινωνίας και μιμούνται νέους τρόπους δράσης και κινητοποίησης. Συχνά τα επαναστατικά κύματα δημιουργούνται από ρεπερτόρια που εξελίσσονται καθώς ελίτ, καθεστώτα και κινήματα βρίσκονται σε υπερεθνική διάδραση. Τέλος, υπερεθνικές κοινότητες ιδεών και απόψεων διαμορφώνουν την ιδεολογία των κινητοποιήσεων σε περισσότερα κράτη (Beck, 2011: 170). Ο Beck υποστηρίζει ότι τα επαναστατικά κύματα ευνοούνται από την ύπαρξη μιας παγκόσμιας κουλτούρας. Η παγκοσμιοποίηση στα τέλη του 19ου αιώνα ευ-

νόησε την έκρηξη δημοκρατικών και συνταγματικών επαναστάσεων στη Ρωσία, στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και στο Ιράν. Η ύπαρξη μιας παγκόσμιας κουλτούρας οδηγεί ευκολότερα στη συγκρότηση ενός αντι-ηγεμονικού λόγου που αντιπαρατίθεται σε αυτήν την κουλτούρα και στη διάδοση αυτού του λόγου στις υποτελείς κοινωνίες (Beck, 2011). Όλοι οι επαναστατικοί ηγέτες αναπτύσσουν έναν παγκόσμιο αντι-ηγεμονικό λόγο που αντιλαμβάνεται την παγκόσμια κουλτούρα —αποικιακή, καπιταλιστική— ως ένα σύστημα καταπίεσης (Lawson, 2015: 303).

Ο Martin Wight θα είναι ο πρώτος που θα επισημάνει την επίδραση των επαναστατικών κινημάτων και των ιδεολογιών τους στη Διεθνή Θεωρία, δηλαδή την έρευνα που, σύμφωνα με τον Wight, αφορά τις σχέσεις μεταξύ των κρατών, τα προβλήματα που ανακύπτουν στις σχέσεις αυτές από την απουσία διεθνούς κυβέρνησης και τις αρχές της εξωτερικής πολιτικής (Wight, 1998: 1). Το καίριο σημείο που αναδεικνύει ο Wight είναι η αντίληψη των Επαναστατικών ότι το σύνολο της διεθνούς κοινωνίας υπερβαίνει τα επιμέρους τμήματά της και πως αυτοί ταυτίζονται με την ηθική ενότητα αυτής της κοινωνίας, είτε είναι γιακωβίνικη, είτε λενινιστική, είτε ισλαμιστική (Wight, 1998: 10).

Από τη Σχολή του Ρεαλισμού, αυτός που ασχολήθηκε περισσότερο με το φαινόμενο των επαναστάσεων ήταν ο Stephen Walt. Εύστοχα παρατηρεί ο Walt ότι οι διεθνείς επιπτώσεις μιας επαναστατικής αλλαγής είναι ένας πολύ καλός τρόπος να συγκρίνει κανείς την ανάλυση στη βάση του διεθνούς συστήματος και αυτήν στη βάση της μονάδας-κράτους. Απαριθμεί και ασκεί κριτική στις συνηθισμένες θεωρητικές προσεγγίσεις που θέλουν τα επαναστατικά καθεστώα να ασκούν επιθετική εξωτερική πολιτική (Walt, 1992:

326). Οι λόγοι που συνήθως προβάλλονται για να προβλέψουν την επιθετική πολιτική των επαναστατικών κρατών είναι τρεις. Πρώτον, η επιθετική πολιτική συνδέεται με συγκρούσεις μεταξύ πολιτικών ομάδων εντός του επαναστατικού κράτους, όπως η κατάληψη της Αμερικανικής Πρεσβείας στο Ιράν. Δεύτερον, οι ηγέτες της επανάστασης οδηγούνται σε διεθνείς συγκρούσεις για να συνεχίσουν τη λαϊκή υποστήριξη ή να δικαιολογήσουν την εσωτερική καταστολή. Τρίτον, οι μάλλον «ιδιόμορφες» προσωπικότητες των ηγετών (ανορθολογικοί και φανατικοί) της επανάστασης (Walt 1992: 329). Όλοι αυτοί οι λόγοι προσκρούουν στην ιστορική πραγματικότητα, αφού τα επαναστατικά κράτη είναι αυτά που δέχονται επιθέσεις όπως δείχνουν τα παραδείγματα της Γαλλικής, της Ρωσικής και της Ισλαμικής Επανάστασης. Οι ξένες επεμβάσεις, μάλιστα, αυξάνουν συνήθως την εσωτερική νομιμοποίηση των επαναστατικών καθεστώτων.

Αυτό που η Σχολή του Ρεαλισμού αποδέχεται είναι ότι η επανάσταση αλλάζει το ισοζύγιο ισχύος σε μια περιοχή δημιουργώντας παράθυρο ευκαιρίας σε δυνάμεις να αναθεωρήσουν τη θέση τους στο περιφερειακό ή το διεθνές σύστημα. Ο Walt θεωρεί ότι εκτός από το ισοζύγιο ισχύος, πιο σημαντικό είναι το ισοζύγιο απειλών και, εάν μια επανάσταση νικήσει στη βάση νέων ριζοσπαστικών ιδεών, αποτελεί απειλή για τις κυβερνώσες ελίτ σε κράτη, ιδιαίτερα στα γειτονικά, με διαφορετικά καθεστώτα. Απειλείται δηλαδή η εσωτερική νομιμοποίησή τους (Walt, 1992: 333), καθώς οι επαναστατικές ιδεολογίες άπτονται πανανθρώπινων ζητημάτων και αιτημάτων και δεν αφορούν μόνο τα κράτη στα οποία εκτυλίσσονται. Η έμφαση στην ιδεολογία και την ιδεολογική απειλή είναι ένα νέο στοιχείο που προσθέτει ο Walt στην κρατοκεντρική ανάλυση των διεθνών σχέσεων.

Σε επίπεδο συστήματος, οι επαναστάσεις αυξάνουν την αβεβαιότητα στην εκτίμηση του ισοζυγίου ισχύος και είναι πολύ πιθανό να καταστρέψουν τους κατεστημένους διαύλους επικοινωνίας (διπλωματικό σώμα, κυβερνητικοί αξιωματούχοι κ.λπ.), μεγαλώνοντας έτσι το χάσμα πληροφόρησης και οδηγώντας σε αυτό που ο Jervis ονόμασε «μοντέλο σπείρας». Δηλαδή τα κράτη να υπερβάλλουν στην εκτίμηση για την εκατέρωθεν επιθετικότητα και να αδυνατούν να κατανοήσουν τα αμυντικά κίνητρα της συμπεριφοράς του αντιπάλου, καθιστώντας μια πολεμική σύρραξη περισσότερο πιθανή (Jervis, 1976: 58-113). Πολλές φορές ξένες δυνάμεις υπερβάλλουν στην εκτίμηση για την απειλή ανατροπής του καθεστώτος τους, μια και η απήχηση των επαναστατικών ιδεών δεν είναι δυνατόν να μετρηθεί εκ των προτέρων, ή θεωρούν την επανάσταση ως προειδοποίηση για άλλα κράτη (Walt, 1992: 358). Άλλοτε πάλι θεωρούν ότι τα επαναστατικά κράτη είναι ευάλωτα και θα καταρρεύσουν αν δεχθούν επίθεση. Γενικά πάντως για τους ρεαλιστές οι επαναστάσεις αλλάζουν το ισοζύγιο απειλής, αυξάνοντας την εκτίμηση εχθρότητας στις διακρατικές σχέσεις καθώς και την αντίληψη επιθετικού πλεονεκτήματος (Walt, 1992: 359).

Σημαντική είναι η συμβολή του Bill στην εξέταση της λήψης αποφάσεων των μεγάλων δυνάμεων αναφορικά με ζητήματα που αφορούν επαναστάσεις. Στην περίπτωση των ΗΠΑ, ένα σύστημα που οικοδομήθηκε σε λανθασμένες προσλήψεις, παρεξηγήσεις και συμφέροντα παραγόντων και δυνάμεων εντός και εκτός κράτους οδήγησαν στην αποτυχία πρόβλεψης της Ισλαμικής Επανάστασης (Bill, 1988). Από την άλλη πλευρά, θα μπορούσε να ισχυριστεί κανείς ότι στο σημείο κοινωνικής αντιπαράθεσης που είχαν φτάσει τα πράγματα στο Ιράν, η εκθρόνιση του σάχη δεν θα

είχε αποφευχθεί με οποιαδήποτε εξωτερική πολιτική της Ουάσινγκτον.

Για τον Rosencrance, η ικανότητα των καθεστώτων να ελέγχουν τον πληθυσμό μειώνεται από την άνοδο των μαζικών κινημάτων και τα κράτη αναγκάζονται να αντιμετωπίσουν την εσωτερική ανασφάλειά τους με πιο επιθετική εξωτερική πολιτική. Σε αυτήν την περίπτωση το διεθνές σύστημα δεν έχει πια την ικανότητα να συγκρατήσει τη σύρραξη και να περιορίσει τις απαιτήσεις των κρατών (Halliday, 1999: 303).

Για τους συμπεριφοριστές η επαναστατική βία σε ένα κράτος έχει διεθνή επίδραση είτε δημιουργώντας αντιδράσεις των κοινωνιών στο εσωτερικό άλλων κρατών είτε ευνοώντας την ανάμειξη των κρατών αυτών στην ίδια τη σύγκρουση. Με τη γρήγορη και απρόβλεπτη εξέλιξή της, μια επανάσταση απαιτεί άμεσες απαντήσεις από τον διεθνή περίγυρό της. Η διεθνής επίδραση είναι μεγαλύτερη αν αυτή η σύγκρουση είναι δομικού χαρακτήρα, διεξάγεται δηλαδή εναντίον του κράτους και των κοινωνικών δομών ή αν έχει μεγάλη διάρκεια (Halliday, 1999: 305).

Η επικέντρωση στα κράτη για την ανάλυση της επίδρασης των επαναστάσεων στις διεθνείς σχέσεις χωρίς τις παραμέτρους της κοινωνίας, της οικονομίας, της ιδεολογίας και της κουλτούρας είναι όμως ανεπαρκής, ιδιαίτερα όταν επικεντρώνεται μόνο στις περιπτώσεις που η επανάσταση επικρατεί και οδηγεί σε επαναστατικά καθεστώτα και όχι σε εξεγέρσεις που δεν κατάφεραν την πολιτική ανατροπή. Σε αυτό το σημείο, πολύ σημαντική στην ανάλυση της επίδρασης των επαναστάσεων στο διεθνές σύστημα είναι η προσέγγιση των αντι-συστημικών κινημάτων του Wallerstein. Η θεωρία αυτή υποστηρίζει την ύπαρξη μιας συνεχούς και

σωρευτικής ανάπτυξης αντι-συστημικών κινημάτων στην αρχή ταξικών και μετά εθνικο-απελευθερωτικών. Σήμερα τα κινήματα αυτά έχουν στον πυρήνα τους την εθνότητα, το φύλο ή το περιβάλλον. Το σχήμα αυτό υποστηρίζει ότι το παγκόσμιο σύστημα του ιστορικού καπιταλισμού και συγκεκριμένες διαδικασίες του παράγουν συγκεκριμένα κινήματα και θέτουν περιορισμούς για τη δράση τους (Arrighi, Hopkins, & Wallerstein, 1989). Το ερμηνευτικό πρόβλημα που ανακύπτει μερικές φορές με αυτήν τη θεωρητική προσέγγιση είναι ότι συνδέει τις εξεγέρσεις άμεσα με την ανάπτυξη του καπιταλισμού και τις αντιφάσεις του προσδίδοντάς τους πάντοτε έναν αντικαπιταλιστικό χαρακτήρα και ανάλογη κατεύθυνση, αδυνατώντας να ερμηνεύσει φαινόμενα όπως οι ισλαμιστικές εξεγέρσεις ή οι εξεγέρσεις στην Ανατολική Ευρώπη (Halliday, 1999: 306-307).

Είναι αναγκαία η επανεκτίμηση του ρόλου των επαναστάσεων στις διεθνείς σχέσεις βασισμένη στην αποδοχή ότι οι εξεγέρσεις συμβαίνουν μεν σε ένα συγκεκριμένο εθνικό και κοινωνικό πλαίσιο αλλά αποτελούν μέρος ενός ευρύτερου υπερεθνικού σχηματισμού. Στη μελέτη των προκλήσεων των εξεγέρσεων στη διεθνή τάξη οι ιδέες και η κουλτούρα πρέπει να παίζουν κεντρικό ρόλο. Αυτές συνδέονται υποστηρικτικά ή αντιθετικά με την εξουσία και συγκροτούνται υπερεθνικά. Ο ρόλος των επαναστατικών κοινωνικών κινήματων στη διεθνή τάξη είναι ιδιαίτερα αυξημένος όταν αυτά αντιδρούν σε αλλαγές που συμβαίνουν στις κοινωνίες τους από διεθνείς παράγοντες και την ίδια στιγμή ασπάζονται ιδεολογίες που ξεπερνούν τα σύνορα των κρατών (Halliday, 1999: 315). Σύμφωνα με την εύστοχη παρομοίωση του Halliday, οι επαναστάσεις και οι εξεγέρσεις είναι όπως οι ηφαιστειακές εκρήξεις και οι σεισμοί. Μια

έκρηξη ηφαιστείου ή ένας σεισμός συμβαίνει σε έναν συγκεκριμένο τόπο αλλά αναδεικνύει δομές και τεκτονικές κινήσεις σε μια πολύ μεγαλύτερη έκταση κάτω από την επιφάνεια της γης (Halliday, 1999: 310).

Οι επανάστασεις θέτουν σε αμφισβήτηση την κεντρική θέση του ρεαλισμού ότι οι εσωτερικές δομές και εξελίξεις στο κράτος δεν θα πρέπει να συμπεριλαμβάνονται στη μελέτη των διεθνών σχέσεων. Ο Halliday υποστηρίζει ότι ο τρόπος με τον οποίο αντιλαμβάνονται το κράτος οι Διεθνείς Σχέσεις δεν επιτρέπει να κατανοήσουμε τον τρόπο με τον οποίο η επανάσταση γίνεται διεθνής. Δεν επιτρέπει να εξετάσουμε διαδικασίες όπως η επίδραση των διακρατικών σχέσεων στις σχέσεις κράτους - κοινωνίας, η αποδυνάμωση του δεσμού κράτους - κοινωνίας από επανάστασεις σε άλλα κράτη και η διαμόρφωση επαναστατικής εξωτερικής πολιτικής ως αποτέλεσμα συγκρούσεων κράτους και κοινωνίας στη μετεπαναστατική περίοδο. Το κράτος έχει το διπλό πρόσωπο του Ιανού: από τη μια βλέπει εσωτερικά προς την κοινωνία την οποία θέλει να ελέγξει και από την άλλη στο εξωτερικό, προς τα κράτη και τις κοινωνίες με τις οποίες αλληλεπιδρά. Η πιο σημαντική διεθνής επιρροή της επανάστασης είναι η δύναμη του παραδείγματος και όχι οι συνειδητές ενέργειες των κρατών (Halliday, 1990: 216-218). Το παράδειγμα της ανατροπής υπέρτερων δυνάμεων λειτουργεί ως καταλύτης και διαταράσσει τη διεθνή τάξη, αλλάζοντας εμπορικές συνθήκες και διακρατικές συμμαχίες και αμφισβητώντας κανόνες και αξίες.

Για τη μελέτη της επιρροής των επαναστάσεων στις διεθνείς σχέσεις ο George Lawson προτείνει τη διακοινωνική (intersocietal) προσέγγιση. Πρόκειται για μια διεπιστημονική προσέγγιση που χρησιμοποιεί εργαλεία των Διε-

θών Σχέσεων, της Κοινωνιολογίας και της συγκρουσιακής πολιτικής. Σύμφωνα με τον Lawson, η προσέγγιση αναφέρεται σε όλους τους παράγοντες, εξωτερικούς και εσωτερικούς. Μελετά τις διαδράσεις που υπερβαίνουν τα σύνορα, όπως κρατικές πολιτικές, ιδεολογίες και ιδέες, δίκτυα επαναστατών και ριζοσπαστικοποιημένων ακτιβιστών, ασύμμετρες αλληλεπιδράσεις των αγορών κ.ά. Η διακοινωνική προσέγγιση μελετά εν τέλει

τους τρόπους με τους οποίους, διαφορετικά τοποθετημένοι κοινωνικοί χώροι αλληλεπιδρούν και διαπλέκονται μεταξύ τους και επηρεάζουν την εξέλιξη μιας επανάστασης, χωρίς να ορίζει εκ των προτέρων ποιοι θα είναι αυτοί οι χώροι.

Ο Lawson επισημαίνει ότι στην ανθρώπινη ιστορία, άνθρωποι, δίκτυα, ιδέες, θεσμοί και κράτη μιμούνται, εξαναγκάζονται, δανείζονται και ιδιοποιούνται στοιχεία μεταξύ τους και αυτοί οι πολλαπλοί χώροι επηρεάζουν τη γέννηση και την εξέλιξη των επαναστάσεων και τη διεθνή τάξη σε ένα άναρχο από τη φύση του διεθνές σύστημα (Lawson, 2015: 309).

Η διακοινωνική ανάλυση ξεπερνά τη μελέτη των εσωτερικών διεργασιών της κοινωνίας που οδηγούν σε επανάσταση και τη συγκριτική μελέτη που εξετάζει τις ενδογενείς αυτές διεργασίες ξεχωριστά την καθεμία και μετά τις συγκρίνει. Εστιάζει στις διακρατικές σχέσεις, στα κανονιστικά πλαίσια, στις κοσμολογίες, στις μορφές υπερεθνικής μάθησης και γνώσης, στη μίμηση τύπων κοινωνικής οργάνωσης που θεωρούνται προηγμένοι, στην επίδραση από τη μεταφορά επιστημονικών και τεχνολογικών επιτευγμάτων στην ήδη υπάρχουσα κοινωνική δομή, στις στρατηγικές της αντεπανάστασης κ.ά. (Lawson, 2019).

Στις περιπτώσεις της Αραβικής Εξέγερσης του 1936 και της Ισλαμικής Επανάστασης η διακοινωνική ανάλυση θα εστιάσει σε μια σειρά από κοινωνικούς χώρους που σχετίζονται με ταξικές ανακατατάξεις, αλλαγές στην περιφερειακή και διεθνή ισορροπία, δίκτυα διανοουμένων και ακτιβιστών, υπερεθνικές συνδέσεις αγώνων διαφορετικών κοινωνικών στρωμάτων και ιδιοποιήσεις ιδεολογικών πλατφορμών που συναρμολογούν το τοπικό, το έθνος, το υπερεθνικό, το πολιτικό Ισλάμ και τα προβλήματα ανισοτήτων στη διεθνή τάξη.

Η μελέτη αυτή υιοθετεί μια μακροσκοπική προσέγγιση των δύο αυτών γεγονότων χωρίς να παραγνωρίζει τη σημασία της μελέτης της καθημερινής ζωής, δηλαδή του τρόπου που η «βάση» εμπλέκεται ή συμμετέχει σε θαυμαστές επαναστάσεις και πως οι επαναστάσεις αναμορφώνουν τον καθημερινό τους κόσμο και βίωμα. Αναγνωρίζει την «επανάσταση ως γεγονός», δηλαδή ως συνθήκη ρήξης στη ρουτίνα της ζωής που είναι δυνατόν να αναπτύξει απεριόριστες ενδεχομενικότητες, μια συνθήκη που επιτρέπει, σύμφωνα με τον Bayat, στους εμπλεκόμενους να φανταστούν μια διαφορετική τάξη πραγμάτων (Bayat, 2021: 14-16). Ο βασικός όμως σκοπός του βιβλίου είναι να συνδέσει τις συνθήκες γέννησης των επαναστατικών αυτών γεγονότων με τις συνέπειές τους στην περιφερειακή και διεθνή τάξη.

Το Ισλάμ νοσηματοδοτεί τις κοινωνικές συνθήκες. Πρόκειται για έναν οδηγό ανθρώπινης συμπεριφοράς και απόκτησης σε όλα τα ανθρώπινα προβλήματα. Η Skocpol (1982) υποστηρίζει ότι το Ισλάμ (εννοεί το σιιτικό) μέσα από την ιεραρχία του διαμορφώνει σταδιακά την αντίσταση απέναντι στις εσωτερικές και εξωτερικές δυνάμεις και κινητοποιεί τον λαό σε επαναστατική κατεύθυνση. Το Ισλάμ, τόσο

στην περίπτωση της Μεγάλης Αραβικής Εξέγερσης όσο και της Ισλαμικής Επανάστασης, αποτέλεσε τη γλώσσα με την οποία ερμηνεύονταν κοινωνικο-οικονομικά φαινόμενα, ανισότητες και τάξικες συγκρούσεις και γειώνονταν στην καθημερινότητα. Με αυτόν τον τρόπο αποτελούσε βασικό μέρος της κουλτούρας της αντίστασης. Αλλά δεν πρόκειται για το παραδοσιακό Ισλάμ όπως εκφράζεται από τους νομοδιδάσκαλους του Ισλαμικού Πανεπιστημίου Αλ-Άζχαρ στο Κάιρο ή από την κατεστημένη σιιτική ιεραρχία που αποτελούσε το υπόδειγμα μίμησης. Πρόκειται για ένα νεωτερικό πολιτικό Ισλάμ που εκφέρει κυρίως έναν αντι-αποικιακό και αντι-ιμπεριαλιστικό λόγο, πολλές φορές και αντι-δυτικό. Πρόκειται για ένα πολιτικό Ισλάμ που λαμβάνει πολλά πρόσωπα, το σαλαφιστικό Ισλάμ της επανόδου στις ανόθευτες διδασκαλίες του Προφήτη και των πρώτων αιώνων του Ισλάμ, το αντιστασιακό Ισλάμ του Χομείνι, το Ισλάμ που συναντά τον μαρξισμό και τον Φανόν ή ακόμη και το Ισλάμ που υποστηρίζει ένα συνταγματικά φιλελεύθερο και δημοκρατικό κράτος (Javadzadeh, 2007: 6).

Ειδικότερα, η συνάντηση του πολιτικού Ισλάμ και του εθνικισμού θα συγκροτήσει μια ιδεολογία που συναρμολύει στοιχεία της πίστης στον νόμο του θεού και στη θρησκευτική αυθεντία με στοιχεία εθνότητας και γης και, τελικά, με την έννοια του έθνους και του έθνους-κράτους. Ενώ ο εθνοτικός εθνικισμός συνήθως πολιτικοποιεί τη θρησκεία και τις θρησκευτικές ταυτότητες για να πετύχει πολιτικούς σκοπούς, ο θρησκευτικός εθνικισμός θρησκαιοποιεί την πολιτική. Τοποθετεί δηλαδή τους πολιτικούς στόχους σε ένα ιερό πλαίσιο και κριτήριο κάθε πολιτικού προτάγματος καθίσταται η συμβατότητά του με θρησκευτικές αρχές και στόχους (Juergensmeyer, 2001).